

AZ ÁRPÁD-KORI TEMPLOM KÖRÜLI TEMETŐK KIALAKULÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ (ELŐZETES BESZÁMOLÓ AZ 1993–1994. ÉVI BARACSI FELTÁRÁSOKRÓL)

KULCSÁR MIHÁLY

A templom körüli falusi temetők kutatása középkori régészetünk egyik méltánytalanul mellőzött területe.¹ Ennek oka, hogy a feltárás hosszadalmas munkája általában csekély mennyiségű leletanyagot eredményez, a sírok nagy része nem tartalmaz mellékleteket. Ez leginkább az Árpád-kori temetkezésekre jellemző, ahol gyűrűkön, gyöngyökön és s-végű karikákon, esetleg pénzen kívül egyéb tárgy alig található.

Éppen ez a kevés leletanyag tenné szükségesé, hogy az egyes tárgytipusok kronológiájának kidolgozásánál ne csak a pénzmellékletek nyújtotta abszolút datálási lehetőséget vegyük figyelembe,² hanem a relatív keltezés módszerét is alkalmazzuk. Erre a többszörös rátemetkezések és sírátvágások kedvező, azonban ma még szinte kihasználatlan³ lehetőséget nyújtanak, jóllehet erre Méri I. már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet.⁴

A leletanyag értékelését nagyban megnehezíti, hogy a mai napig nem áll a kutatás rendelkezésére teljesen feltárt és leközölt templom körüli temető. Az eddigi legnagyobb publikált 1244 síros kaposvári temető is csupán részben van feltárva.⁵

A X–XII. századi ún. soros köznépi temetők esetében jóval kedvezőbb a helyzet, több teljesen feltárt és publikált temetővel rendelkezünk: Képuszta, Majs, Halimba, Letkés I. és Pusztaszentlászló.⁶ Már ez az öt temető is jól tükrözi az egész országra jellemző általános helyzetet: a soros temetők legfiatalabb sírjait I. László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) érmei kelteznek, azonban néhol még II. Béla (1131–1141) pénzei is feltűnnek. Ezekben a temetőkben tehát a XI–XII. sz. fordulóján, de legkésőbb a XII. sz. első felében befejezik a temetkezést.⁷

Ez az időszak hazánkban a feudális rend teljes kiépülését,⁸ a templomokhoz kötődő végleges falvak⁹ kialakulását eredményező hosszú folyamat egyik fontos szakasza. Szent László és Kálmán törvényei kötelezővé teszik a templom köré, a cinterembe való temetkezést.¹⁰ Ennek megfelelően a korábban még a soros temetőket használó közösségek az újonnan felépült templomok köré kezdik temetni halottaikat: ezt jelzik a halotti obulusként a sírokba tett XI. sz. végi–XII. sz.-i pénzek.¹¹

A falvak egy részében azonban már korábban, a XI. század folyamán is számolhatunk a templomok felépítésével, temetőjük használatba vételével. Ezt az írott források és a régészeti leletek egyaránt bizonyítják.¹²

Az ún. gellértegyházi típusú temetők

A fentiek alapján tehát a XI. század folyamán és a XII. század első felében használatban lévő temetőknek két típusát különböztethetjük meg: 1. a településeken kívül található soros köznépi temetők (melyek egy részének használata a XII. század első felében is folytatódik), 2. a településeken belül létesített templom körüli temetők (egy részük használata már a XI. század első felében megkezdődik).

Egy harmadik, átmeneti típus meglétének lehetőségét vetette fel már több mint harminc évvel ezelőtt Szőke Béla az Orosháza-rákóczi telepi (Gellértegyháza) temetőrészlet kapcsán,¹³ ahol egy templom és a körülötte elhelyezkedő temető 680 sírja — köztük néhány X. századi mellékletekkel ellátott — került napvilágra.¹⁴ Véleménye szerint „az egyház a már régóta használt pogány temetőben épített templomot s a további, most már keresztény temetkezést is oda irányította”.¹⁵ Dienes István azonban kimutatta, hogy a X. századi temető nem hozható kapcsolatba a Szent László idején felépített templommal és annak temetőjével,¹⁶ vagyis a megszakítás nélküli, folyamatos használat nem bizonyítható.

A Kardoskúton feltárt temetőrészlet esetében szintén felmerülhet a templomot megelőző temetkezések meglétének lehetősége. A közölt temetőtérképre¹⁷ tekintve ugyanis úgy tűnik, hogy a 18. sírt a XI. század végére keltezett első templom¹⁸ szentélyének építésekor vághatták el. A temető — sajnos befejezetlen — feldolgozása során készített feljegyzésében azonban Méri István hangsúlyozza, hogy az első templom alapjai nem vágnak át sírokat, tehát nem korábbi temetőbe betelepített templomról van szó.¹⁹

A továbbiakban Tettamanti Sarolta Zenta és Tiszaörvény kapcsán utal a „pogány-keresztény” temetőváltás egy és ugyanazon közösség esetében megfigyelhető folyamatára.²⁰

A korábban használt soros temetők helyén — a templom felépülte után — folytatódó templom körüli temetőket említve Bóna István a „Modell von Gellértegyháza”,²¹ Ritoók Ágnes pedig a „gellértegyházi típusú” temetők²² elnevezést alkalmazza.

Mint a fentiekből is kitűnik, a hazai kutatás számolt olyan temető megletével, amelyek esetében a soros köznapi temető területén épült fel a későbbiekben a templom, s a hozzá tartozó temető mintegy „rátelepült” a közösség korábbi sírmezőjére. Az ún. gellértegyházi — bár éppen a névadó lelőhelyről bizonyosodott be, hogy nem sorolható ebbe a csoportba, jobb híján mégis ez az elnevezés vonult be a köztudatba — típusú temetők problematikájára azonban csak az utóbbi másfél évtized feltárásai irányították rá a figyelmet. Ezek közös jellemzője, hogy feltáróik kiemelik: a templom körüli temető helyén egy azt megelőző korábbi temető is létezett illetve létezhetett.²³

Derekegyházon egy templomot és a körülötte fekvő temető 54 sírját tárták fel. A Salamon pénzével keltezett 12. sírt a templom oromfalának alapozása vágta félbe. Hegedűs Katalin szerint „a templom építését megelőzően a XI–XII.sz-ban volt a halom tetején egy kisebb nemzeti temető, majd – feltehetőleg a tatárdúlás után emelték a korai temető fölé az egyenes szentélyzáródású egyhajós templomot”.²⁴

Csepreg-Szentkirályon egy Árpád-kori templom agyag alapozása és temetőjének 175 sírja került napvilágra. Az ásató feltételezi, hogy a „sírok legkorábbi, XI. századi rétege (négy vagy öt sír) talán még egy korábbi, soros temetőhöz tartozott”.²⁵

Hetényegyháza-Belsőnyíren egy Árpád-kori falusi templomot és a körülötte fekvő temető részletét tárták fel. A templomfal alapozásának készítésekor sírokat vágtak el, ezek azonban V. Székely György véleménye szerint egy korábbi templomhoz is tartozhattak.²⁶

A Tápiógyörgyén feltárt „templom építése előtt”, a XI. században már temető volt a kis dombocskán, s a templomot valamikor a XI. század vége után építették csak fel, s a körülötte folytatódó temetkezésnek a XIII. század közepe táján vége szakadt” – írja Dinnyés István.²⁷

Bánkút-Rózsa majorban, a Libicsi halmon egy 14 síros temetőrészletet tárt fel Szatmári Imre. A bronzból készített s-végű hajkarikát tartalmazó 5. sírban fekvő váz bal lábcsonthaját és medencéjét a templom alapozási árkának ásásakor vágták el. Az ásató szerint „ez csak azt jelentheti, hogy a halmon a templomot egy valószínűleg nem sokkal korábbi, vagy talán éppen folyamatosan használt temető területén építették fel”.²⁸

Minden bizonnyal szintén e csoportba sorolhatjuk az alábbiakban ismertetésre kerülő Árpád-kori temetőrészletet is.

A község területéről már korábban is ismertek voltak szórványos X–XI.sz-i leletek,²⁹ a falut említő első bizonytalan írott források azonban csak a XIII.sz-ból származnak.³⁰

A lelőhely Baracs-Apátszállás (Fejér megye, egykori Dunaújvárosi járás) belterületének ÉNy-i peremén, a Wesselényi utca meghosszabbítását jelentő földút — az ún. Szigetsor vége — (Hrsz.0141) É-i oldalán elterülő szántóföldön (Hrsz.073 és 075) található, de átnyúlik annak D-i oldalára (Hrsz.0141/2) és a közelben folyó Nagyvenyim-Baracsi ér É-i oldalára (Hrsz.0139/1) is.³¹ A helybeliek elmondása szerint nagyobb esőzések után a lezúduló víz embercsontokat és pénzeket mosott ki. Az ötvenes évek első felében Fitz J. végzett itt leletmentő ásást, melynek eredményeként két egymásba temetett sírcsoport hét sírját tárta fel.³²

A mostani (1993–1994) leletmentést gázvezeték árkának ásása indokolta: ennek mélyítése során sírokat bolygattak meg ill. a síroktól K-re az egykori település maradványai (átégett paticsfoltok, kemencemaradványok) jelentkeztek. A falu túlnyomórészt az ÉNy–DK-i irányú Nagyvenyim-Baracsi ér jobb partján, egy DNY felé enyhén emelkedő domboldalon telepedett meg. Kiterjedése — a felszíni leletanyag szóródása alapján — nagyjából 650x370 méter, a mai földúthoz igazodó ÉK–DNY-i irányú tengellyel (l.tábla 1.).

Azon a részen ahol a gázárok tanúsága szerint a sírok a legnagyobb sűrűségben jelentkeztek, a felszíni alakulat mára erősen lekopott, de még kivehető dombot sejtet, melynek tetejét köves-habarcsos, embercsontokkal kevert törmelék réteg borítja. Itt nyitottuk meg két 3x10 m-es, a mai földúttal párhuzamosan elhelyezkedő szelvényünket.

Az egykori templom alapfalaira nem bukkantunk rá, azonban az I. szelvényben feltártunk egy ÉK–DNY-i irányú újkori árkot (2. árok, M= -67–83cm, Sz= 90–120cm), mellyel véleményünk szerint a templomhajó É-i falának alapozását termelték ki. E sejtésünket az ároknak a sírokkal megegyező tájolása valamint köves-habarcsos betöltése teszi bizonyossá. Alján még felismerhető volt az egykori alapozási árok vályúszerűen, 50 cm szélességűre összeszűkülő feneke valamint ÉK-i és ÉNy-i fordulója, vagyis az egykori hajófal két sarka. Ezekből az adatokból sajnos sem a falalapozás tényleges szélességére, sem a templom méreteire nem következtethetünk, csupán annyi derül ki, hogy a hajó hozzávetőleg 8 méter hosszú lehetett. A szentély alakjára és méretére vonatkozóan szintén nincsenek adataink.

Minden bizonnyal a 2. árok „keresőárkának” határozható meg a sekélyebb, de jóval szélesebb szintén újkori 1. árok (M=-70–73 cm, Sz= 200 cm), amely több sírt is elpusztított, alatta azon-

ban már bolygatatlan temetkezések (16., 55., 59. sírok) jelentkeztek.

A templomot kőből építették, erre utalnak a felszínen és a szelvényekben előkerült különböző méretű mészkőtöredékek, de találtunk faragott kvadereket is. Az építkezéshez szükséges köanyagot feltehetőleg a közeli, néhány kilométerre fekvő római Annamata castruma³⁴ „szolgáltatta”. Ezt bizonyítják a sírok között elszórtan jelentkező tegula- és imbrextöredékek is.

A két ásatási idényben összesen 188 sírt tártunk fel. A temető teljes nagyságát — mivel kiterjedését még nem ismerjük — egyelőre nem tudjuk megbecsülni. A sokszoros rétegződés és a sírok nagyfokú zsúfoltsága alapján azonban feltételezzük, hogy a temetkezések száma jóval meghaladhatja az ezret.

A feltárt sírok tájolása kisebb-nagyobb eltéréssel az egykori templomhoz igazodott. A sírfoltok általában csak az alsó — már a bolygatatlan altalajba mélyülő — sírok esetében jelentkeztek (55., 69., 83., 84., 184., 187. sír), azonban néha már magasabb szinten is felismerhetők voltak (4., 17., 127. sír). A sírgödörnek többféle változata volt megfigyelhető.³⁵

A sírok egy részében koporsóra utaló jelenségeket rögzítettünk. A 173. sír alján kb. 40x10 cm-es felületen egybefüggő famaradványokat találtunk. Több sírban koporsószegek (4., 6., 78., 88. sír) és koporsóvasalások ill. -pántok (46., 123. sír) kerültek elő. Előkerült néhány kővel körülrakott temetkezés is.³⁶

A temetkezések általában háton fekvő, nyújtott helyzetben történtek, csupán egyetlen kivétel fordult elő: a 174. sír halottját rendellenes helyzetben, jobb oldalra enyhén felhúzott lábakkal temették el.³⁷ A kéztartás esetében többféle variáció figyelhető meg: az alkarokat legtöbbször a test mellett kinyújtva, néha azonban a medencére (a teljesség igénye nélkül: csak bal kar a 19. és 31., csak jobb kar a 14. és 137., mindkét kar a 48. és 60. sírok esetében) vagy a hasra hajlítva (csak jobb kar talán a 7. sír esetében, mindkét kar a 72. és 83. sírok esetében) találtuk.

A temetőben összesen hat darab érem került elő, ebből hármat halotti obulusként (126. sír CNH.I.153. a koponya mellett, 22. sír CNH.I.140. a jobb kézben, 125. sír Huszár L.1979.66.sz. a medencében), egyet pedig (14. sír CNH.I.74.) átfúrva — minden bizonnyal zsinórra fűzve és a nyakba akasztva — temettek el, az ötödik temetkezéshez nem köthető szórvány (CNH.I.92.). Ezen érmek a XII.sz.-ból származnak, közülük négy az ún. felirat nélküli érmek csoportjába tartozik. Uralkodóhoz való kötésük, s ezáltal közelebbi keltezésük ma még nem lehetséges.³⁸ Ez alól csak a 125. sír III.Béla (1172–1196) verete jelent kivételt.³⁹

A 108. sírban egy — szintén halotti obulusként eltemetett — félbevágott brakteátát találtunk (CNH.I.275.).⁴⁰ A lemezpénzek (CNH.I.269–283)

keltezése terén szintén bizonytalanság tapasztalható, valószínűleg a XII.sz. vége és a XIII.sz. közepe között verette őket egyesek szerint III., mások szerint IV.Béla (1235–1270).⁴¹ A CNH.I.275-öt Gedai I. inkább IV.Béla veretének tartja, egyúttal hangsúlyozva a kormeghatározás bizonytalanságát.⁴²

Az előforduló pénzek tehát a temető XII–XIII.sz-i használatát bizonyítják, azonban egyes sírok korábbi időre utalnak. A 174. sírban nyugvó gyermek feje alatt három kisméretű, vékony bronzhuzalból készült sima s-végű hajkarikát (II.tábla 1–3.), bal kezén egy hegyesedő végű, eredetileg rombusz átmetszetű (a használat során oválissá kopott) huzalból készített nyitott bronzgyűrűt (II.tábla 5.) találtunk. Ez, a Kárpát-medencében általánosan elterjedt típus⁴³ nagyjából a XI.sz. elejétől a XII.sz. első feléig volt használatban.⁴⁴ Szintén a bal kéznél került elő egy üvegből készült karikagyűrű töredéke (II.tábla 4.), melynek a XI.sz.-ra datálható⁴⁵ analógiáit több lelőhelyről is ismerjük.⁴⁶

Mindezeket figyelembe véve a 174. sír lelet-együttesét a XI.sz.-ra, esetleg a XII.sz. első felére keltezhetjük. Fontos azonban megjegyezni, hogy e sír ásásánál egy korábbi, a koporsómaradványa kapcsán már említett 173. sírt vágták át.

Hasonló vagy talán még korábbi időre utalhat a 187. sír lelet-együttese. A fejnél egy egyszerű, nyitott, egyik végén hegyesedő, a másik végén egyenesre levágott kerek átmetszetű vékony aranyhuzalból készített karikát találtunk (II.tábla 7.).⁴⁷ B. Mikes K. a Szob-kolibai temető 14. sírjának hasonló típusú, de bronzból — esetleg rozsz-ezüstből⁴⁸ — készített karikáit fülbevalónak határozta meg és az s-végű hajkarikák elterjedése előtti időre keltezte őket.⁴⁹ A mi darabunkhoz méretben legközelebb álló bronzból készült példányt a Mözs-szárazdombi temető 1. sírjában találjuk meg.⁵⁰

Szöke B. az egyszerű nyitott karikák egyes változatai között nem tett különbséget úgy vélvén, hogy ezek a X.sz. utolsó harmadától, az s-végű karikák megjelenésével lassan kiszorulnak a használatból.⁵¹ Véleményünk szerint azonban kérdéses, hogy egy ilyen különösebb mesterségbeli tudás nélkül elkészíthető, egyszerű szerkezetű ékszer milyen mértékben keltezhető reálisan.⁵² Esetünkben talán az aranyból készült példányok ritka előfordulása is jelenthet még valamiféle időrendi fogódzót. A leletkataszter hét helyen említ sima nyitott aranykarikákat, közülük öt biztosan X.sz.-i sírhoz köthető, de ennek lehetősége a fennmaradó kettőnél sem kizárt.⁵³

E sírhoz tartozott még egy ezüst alapú, fehér-féműből készített üvegpasztá betétes fejgyűrű is. A fej és a széles pánt találkozásánál 3–3 db löhelevél alakban elhelyezett granulációs gömböcs díszíti (II.tábla 6.). Maga a típus antik eredetű,⁵⁴ bizánci vagy a bizánci kultúrkör befolyása alatt álló műhelyek terméke.⁵⁵ Ennek megfelelően leg-

inkább a Balkánon, valamint a Kárpát-medence vele szomszédos D-i részén terjedt el⁵⁶ (Gombos,⁵⁷ Majs,⁵⁸ Ellend-I.⁵⁹), de szórványosan az ettől É-ra eső területeken (Halimba,⁶⁰ Pilismarót,⁶¹ Letkés-Tégláégető I.⁶²) is előfordul.

A hazai kutatás a gyűrűknek ezt a típusát a XI.sz-ra keltezte.⁶³ A majsai temető 53.sírában egy bronz példány került elő. A sír a Szent István és Péter (1038–1040 és 1044–1046) pénzek vonalán belül, a Kiss A. által a 960/970-es évekre datált temetőmag közelében található.⁶⁴ A külföldi kutatók — elsősorban J. Giesler és Z. Tomičič⁶⁵ — szerint szintén lehetséges a típus korai keltezése. A fentiek alapján a 187.sír leletegyüttesét — fenntartva az esetleges X.sz. végi datálás lehetőségét is — a XI.sz-ra, annak is inkább az első felére helyezük. A korai keltezést a sír stratigráfiai helyzete is — a legalsó sírrétegben helyezkedett el — alátámasztja.⁶⁶

A templom és a temető időrendje szempontjából fontos megemlíteni az alapozási árok alján (vagyis a feltételezett É-i hajófal alatt) feltárt, egymást is bolygató 68–69.sz sírokat. E két sír és az egykori templomfal viszonya, a temető korai időre keltezhető leletanyaga valamint az a tény, hogy az előkerült alapárok mérete (kb. 8 méter) egyezik egyes Árpád-kori falusi templomok hajófalának hosszúságával⁶⁷ arra enged következtetni, hogy a szóban forgó templom építését megelőzően egy korábbi temető meglétével is számolnunk kell.

Az a lehetőség sem zárható ki teljesen, hogy a feltárt alapozási árok egy igen korai, már a XI.sz folyamán is használatban lévő templom kibővítésének eredménye lehet. Ennek bizonyítékeként jöhetne számításba, hogy a feltételezett templomfal alatt a sírok rétegződése figyelhető meg, azonban ez a jelenség a soros temetők egy részében sem ismeretlen.⁶⁸

A templom felépítésének idejére sem történeti, sem régészeti adatokkal nem rendelkezünk, egyelőre még a templom körüli és az azt megelőző soros temető sírjait sem tudjuk egyértelműen különválasztani. Minden bizonnyal ez utóbbihoz köthetjük a bolygatatlan altalajba ásott, korábbi temetkezéseket nem bolygató sírokat (55., 59?, 167., 173., 187.sír), melyek a temető betelepítésének első fázisát jelzik. Közülük mellékletet csak a már említett 187.sír tartalmazott.

Talán már a temetkezések következő generációját jelzi a 84.sír, melyet a benne talált bordázott s-végű arany hajkarika-pár (II.tábla 8–9.) alapján semmiképpen sem keltezhetünk a XI.sz. közepénél korábbra,⁶⁹ stratigráfiai helyzete azonban (a bolygatatlan altalajba mélyed, felette többrétegű temetőrész húzódik) viszonylag korai időre utal. Szintén a második fázisba tartozhat a XI.sz-ra, esetleg a XII.sz. első felére datálható 174.sír, melynek ásása során a már említett 173.sírt dűlték fel.

A felső rétegekben elhelyezkedő melléklet nélküli vagy a szokványos Árpád-kori leletanyagot — s-végű és sima hajkarikák, gyűrűk, vascsatok — és XII–XIII. sz-i pénzeket tartalmazó sírok már a temető későbbi használatát jelzik.⁷⁰

Jó keltezési adottságai miatt érdemes megemlíteni a 123., 125. és 126. sírok által alkotott csoportot. A 123. sír egy bronz fejesgyűrűt (II.tábla 15.)⁷¹ tartalmazott, fölötte találtuk a XII.sz-i felirat nélküli dénárt tartalmazó 126.sírt, melynek bal oldalát a III. Béla éremmel keltezett 125.sír ásása során pusztították el. Ezáltal jól keltezhetővé válik az említett gyűrű ill. a 126.sír CNH.I.153.pénze: mindkettő a XII.sz. utolsó harmada-vége előtt került a sírba.

A 132.sírban egy rosszezüstből készített, köpüs záródású, ráforrasztott levél alakú fémelemzettel díszített hajkarikát találtunk (II.tábla 12.).⁷² Legjobb párhuzamát — a közölt fénykép alapján — Abaújszántóról ismerjük, melyet Gádor J. XII–XIII.sz.-inak határozott meg,⁷³ ezt a megfigyelést a mi rétegtani adatok alapján jól keltezhető példányunk (a 132.sír a pénzzel keltezett 22.sír alá nyúlik) is alátámasztja.⁷⁴ Hasonló szerkezetű, de már nagyobb méretben készített — minden bizonnyal a típus későbbi generációját reprezentáló — hajkarikákat találunk a tatárjáráskor elrejtett nyáregyházi⁷⁵ és orosi⁷⁶ kincsleletekben, de hasonlók sírleletként is előfordulnak (Kaposvár, Cegléd).⁷⁷

A 4.sír az általunk feltárt temetőrész legfiatalabb sírjai közé tartozik (a legfelső sírrétegben, bolygatatlan állapotban találtunk rá). A koponyán egy aranyozott rézszalaggal körütekercselt fonálból készített párta maradványait találtuk,⁷⁸ melynek keltezése a lelőhely időrendje szempontjából érdekes kérdéseket vet fel. A fémszállal körütekercselt fonálból készített párták megjelenését kutatásunk a XV. század közepe utáni időszakra keltezi.⁷⁹ A feltárt temetőrészről azonban hiányoznak a XIV–XV.sz-i temetkezések jellemző mellékletei⁸⁰ és pénzei. A terepbejárás során begyűjtött kerámiaanyagban szintén nincsenek a későközépkorra keltezhető töredékek. Ezen adatok ismeretében azt kell feltételeznünk, hogy a település és a temető használatát valamikor az Árpád-kor végén felhagyták. Ezt látszanak alátámasztani a viszonylag „magasan”, a felső sírrétegekben, aránylag kis mélységben előkerült XII–XIII.sz-i pénzek is.

Ezek a tények az említett tárgytypus kizárólagos késői keltezése ellen szólnak és — legalábbis a tárgyalt példány esetében — annak korábbi meglétét is valószínűsítik. A huzamosabb használat mellett szól, hogy máshonnan (Gellértegyháza,⁸¹ Kerekegyháza és Böcsa⁸²) is ismerünk — a leírás alapján — hasonló szerkezetűnek tűnő, az Árpád-korra keltezhető pártákat. A baracsi 4.sír esetében azonban a már felhagyott temetőbe történt

későbbi beletemetkezés lehetőségét sem szabad figyelmen kívül hagynunk.⁸³

Az elmondottakat összegezve tehát feltételezük, hogy a baracsi temető esetében a templomot egy már használatban lévő soros temető területén építették fel. A temetkezések az előkerült leletanyag alapján talán már a X. század végén, de legkésőbb a XI. század első felében elkezdődtek. A temető használata az Árpád-korban folyamatosnak tűnik, felhagyására a korszak végén kerülhetett sor (a templom mellett elhelyezkedő település területén összegyűjtött kerámiaanyag szintén hasonló időszakra utal). A felmerült kérdésekre

végleges választ csak a remélhetőleg folytatódó és a templom és temető teljes feltárását célul kitűző munkálatok adhatnak. A feldolgozás azonban távolról sem tekinthető teljesnek, hiszen a leletanyag egy része még restaurálatlan, valamint az antropológiai anyag vizsgálata sem történt meg. A rendelkezésre álló keretek csak az anyaguknál és korhatározó értéküknél fogva legjelentősebb leletek bemutatását tették lehetővé,⁸⁴ reméljük azonban, hogy problémafelvetésünkkel sikerült a honfoglaláskori és a középkori régészet egyik alig kutatott határterületére irányítani a figyelmet.⁸⁵

JEGYZETEK

- 1 Bakay K. 1971. 31., lásd még Holl I. summás, ám sajnos ma is aktuális értékelését; Holl I. 1985. 29.
- 2 A relatív keltezés alkalmazását indokoltá teszi, hogy a pénzt és egyéb mellékletet egyaránt tartalmazó sírok száma az Árpád-korban minimális, továbbá az Árpád-kori pénzek kronológiája sincs még megfelelően kidolgozva például a XII.sz-i - uralkodóhoz nem köthető, tehát közelebbről nem keltezhető - felirat nélküli veretek esetében. Huszár L. 1979. 36.
- 3 Pálóczi-Horváth A. 1976. 296-298.
- 4 Méri István fél évszázaddal ezelőtt megjelent tanulmánya (Középkori temetőink feltárásmódjáról. Erdélyi Tudományos Füzetek 175., Kolozsvár 1944.) újraközölve: Méri I. 1986b.
- 5 Bárdos E. 1978., Bárdos E. 1987. A temetőnek mintegy harmadát földmunkák során megsemmisítették.
- 6 Nemeskéri J.-Lipták P.-Szöke B. 1953., Kiss A. 1983., Török Gy. 1962., Bakay K. 1978., Szöke B. M. - Vándor L. 1987.
- 7 vő. Bálint Cs. 1976. 230. 45.sz.j., Erdélyben van példa későbbi templom nélküli temetkezésekre is: pl. a zabolai temető legfiatalabb pénzei III.Béla (1172-1196) veretei voltak (Székely Z. 1993-1994. 281. és 284.)
- 8 Engel P. 1990. 161-166.
- 9 Györffy Gy. 1984. 2.köt. 970.
- 10 I. László II. törvénykönyve 25.fejezet, Kálmán I. törvénykönyve 73.fejezet. Márkus D. 1899. 58-59. és 117. Hasonló rendeleteket a környező országokból is ismerünk. Szöke B. 1956. 124.
- 11 Kaszaperen például I. László (Bálint A. 1938. 175.), Zentán és Szászfehéregyházán Kálmán (Foltiny I. - Korek J. 1944-1945. 158., Benkő E. 1992. 27.), Kidén II. István (1116-1131) (Méri I. 1986b. 23.), Cegléden II. Géza (1141-1162) (Topál J. 1972. 74.) pénzei voltak a legkorábbiak.
- 12 A falusi templomok építését I. István II. törvénykönyvének 34. fejezetében rendelték el. I. Endrének(1046-1060) a korábban elpusztult templomok újjáépítésére vonatkozó rendelete szintén a korai templomok meglétét bizonyítja. (Márkus D. 1899. 37. és 47.) Visegrád-Várkertben a falu XI.sz-i plébániatemplomát és a körülötte elhelyezkedő temető sírjait tárta fel Kovalovszki Júlia (Kovalovszki J. 1985. 47.). A pátkai templomot feltárója szintén a XI.sz-ra keltezte (Nagy Á. 1975. 97-98.) A Kaposvár mellett feltárt temető templomának korai meglétét látszanak bizonyítani többek között az 1109. és 1242. sírokban talált I. István (CNH.I.1.) pénzek is (Bárdos E. 1987. 14.)
- 13 Szöke B. 1959. 38.
- 14 Zalotay E. 1957.
- 15 Szöke B. 1959. 38.
- 16 Dienes I. 1965. 159-160. Itt kell megjegyeznünk, hogy a legkorábbi érme Salamon (1074-1077) veretei voltak (448. és 579.sír). Zalotay E. 1957. 37. és 43.
- 17 Méri I. 1964. 2.kép
- 18 Méri I. 1964. 7.
- 19 Méri István kéziratos feljegyzései. Ezúton szeretném megköszönni Kovalovszki Júliának, hogy a kéziratba betekintést nyerhettem.
- 20 Tettamanti S. 1975. 89. Talán erre vonatkozatható a nagyobb Gellért-legendá alábbi részlete: „...a püspök elment szereteivel az egyház megéjét meglátogatni, és felszentelni azok temetőhelyeit, akik templomokat akartak építeni...”, Érszegi G. 1983. 84.
- 21 Bóna I. 1978. 125.
- 22 Ritoók Á. 1984. 4. Ezúton szeretném megköszönni Ritoók Ágnesnek, hogy kéziratban lévő szakkollegatába betekintést nyerhettem.
- 23 Sajnos e feltárások eredményeiről csak szószavú előzetes közleményekből és kutatási jelentésekből értesülhetünk.
- 24 Hegedüs K. 1982. 88.
- 25 Sosztarits O. 1993. 59-60.
- 26 V. Székely Gy. 1983. 81.
- 27 Dinnyés I. 1985. 17.
- 28 Szatmári I. - Vágó Cs. 1993. 19-20.
- 29 Kísszentmiklós-Nyíresről nyílcsúcsok és egy kengyel került a MNM Fegyvertárába (Fehér G.-Éry K.-Kralovszky A. 1962. 22. 57.sz.) Baracsról, emberi csontok mellől származik egy visszapodrótt végű bronz hajkarika és egy rovátkolt huzalkarperec (B. Horváth J. 1979. 275.2.) Szintén a község területéről ismerünk három állatfejes karperecet, öt „csúcsos” bronzveretet és egy háromszög alakú szijveretet (Fehér G.-Éry K.-Kralovszky A. 1962. 22. 58.sz.) és valószínűleg innen való egy, az Intercisa Múzeumba ajándékozás révén bekerült bronz fűles gomb is (B. Horváth J. 1979. 275.) A Sztányi kastélynál Makkay J. hat, általa Árpád-korinak meghatározott melléklet nélküli sírt tárt fel (Makkay J. 1966. 49.)
- 30 1276-ban egy végrendelet kapcsán merül fel a feltehetően e helységről származó Baracs nembéli Barleus (Györffy Gy. 1987. 347.) 1281-ben Baracsi Jakab királyi udvarnokot IV. (Kun) László (1272-1290) a nemesek sorába emeli, egyúttal megemlítve a baracsi előhegyen fekvő szőlőt is (Györffy Gy. 1987. 347-348., Károly J. 1899. 148-149.) Ebben az esetben sem állítható teljes bizonyossággal, hogy az adat a Fejér megyei Baracsra vonatkozik. 1453-ban ismét említik a falut, ez azonban egy hasonló nevű Pest megyei helysére is vonatkozhat (Csánki D. 1897. 318.) A török adóösszeírásokban

- 1580-ban és 1590-ben fordul elő, mindkét esetben lakatlan pusztaként írják le. (Káldy-Nagy Gy. 1985. 100.)
- 31 A két utóbbi helyen azonban felszíni gyűjtésünk során már csak igen szórányos leletanyagot találtunk.
- 32 Leletek: vasszegek és vascsat. IKM Ltsz.: 53.3.1-6., Fehér G.–Éry K.–Kralovszky A. 1962. 22. 56.sz., Arch.Ért. 1955. 100.
- 33 A bal parton is találtunk minimális mennyiségű középkori kerámiát.
- 34 Visy Zs. 1978. 249.
- 35 Téglá alakú, lekerekített sarkú sírgödör: 76., 78., 83., 84. sírok., trapéz alakú, lekerekített sarkú sírgödör: 55. és 71. sírok., hosszanti oldalain párhuzamos, végein lekerekített sírgödör: 59. és 74. sírok.
- 36 1.sír: lábfelől végében élére állított lapos kő, 20.sír: gyermek-váz jobb oldalán (annak szinte teljes hosszában) négy db. amorf kő, 71.sír: a váz bal oldalán a fejnél két nagyobb, a medencénél egy nagyobb és három kisebb, a lábnál egy nagyobb méretű amorf kő, 76.sír: a váz jobb oldalán az alkarnál két darab élére állított lapos kő, 111.sír: a bal karnál egy nagy és egy kis méretű amorf formájú kő, 132.sír: a fej mögött egy db. nagy méretű amorf kő.
- 37 vö. Szabó J. Gy. 1976.
- 38 Huszár L. 1979. 36.
- 39 Huszár L. 1979. 40.
- 40 Párhuzama Dunaújváros 193.sír, Bóna I. 1978.115. 9.sz.j.
- 41 Huszár L. 1979. 53.
- 42 Gedai I. 1965-66. 40.
- 43 Szőke B.M.–Vándor L. 1987. 75.
- 44 Szőke B.M.–Vándor L. 1987. 75. és 79.
- 45 Szőke B. 1962.98.
- 46 Szabó K. 1938. 35. 114.kép. Nemeskéri J.–Lipták P.–Szőke B. 1953. 286-287. A püspökladányi X–XI.sz-i temetőből szintén ismerünk egy sárga színű, vaskos üvegyűrűt. M. Nepper. I. 1981. 78., A ducai temető 942. sírjának két üvegből készült karikagyűrűjét A. Ruttkay a XI.sz-ra keltezte. A. Ruttkay 1979.129. és 14.kép.
- 47 Méretek: átm= 1,8 cm , v= 0,1cm
- 48 B. Mikes K. 1956. 116. XXV.t.10-11.
- 49 B. Mikes K. 1956. 122.
- 50 Mészáros Gy. 1973–1974. 5. Méretei a közölt ábra (20.kép.1) alapján: átm= 1,7cm , v= 0,1cm
- 51 Szőke B. 1962. 35.
- 52 Bakay K. szerint az egyszerű, nyitott hajkarika azokban „a X–XII.sz-i temetőkben, amelyek nem hiányosak, kivétel nélkül előfordul és így sem időrendi, sem etnikai jelentősége nincs”. Bakay K. 1978. 174.
- 53 Fehér G.–Éry K.–Kralovszky A. 1962.: 85. sz. Beszterec, 185.sz. Csongrád, 601.sz. Kunágota, 715.sz. Nagykörös, 834.sz. Pribeta-Perbete, 971.sz. Székesfehérvár, 1174.sz. Üllő. Ide sorolhatjuk még a karosi honfoglalás kori temető 6. és 52.sírjának aranykarikáit is. Révész L. 1989. 26., 6.kép 1-2.
- 54 Mesterházy K. 1991. 160.
- 55 Szőke B. 1962. 98., J. Giesler 1981. 112.
- 56 Szőke B. 1962. 98.
- 57 5. és 33. sír N. Stanojev 1989. 24 és 27.124., 25. és 29.148. – a gyűrűfej hiányzik
- 58 53.sír Kiss A. 1983. 80., 14.t., 75.ábr.17.
- 59 142.sír Dombay J. 1960. 144., XIX.t.1. és Dombay J. 1961. XV.t.3.
- 60 405.sír Török Gy. 1962. 153., Taf. XLIV., Taf.C.
- 61 Szintén sírleletből származó ezüstműből készült példány. MRT V. 1979. 292. 17/30.sz.Lh. 45.t.11.
- 62 Ezüst, 85.sír Bakay K. 1978. 118. LIV.t.22.
- 63 Szőke B. 1962. 98., MRT. V. 1979. 292., Török Gy. a halimbai temető II. fázisába (XI.sz. első fele) sorolta a 405.sírt, Török Gy. 1962. 153., K. Horedt szintén a XI.sz-ra keltezi a típusú, K. Horedt 1986. 115.
- 64 Kiss A. 1983. 89-90.ábr. A Szent István pénzekkel való keltezés azonban nem minden esetben megbízható: éppen a Majshoz közel fekvő Ellend-I. temető 254.sírjában (Dombay J. 1960. 148.) és a Pécs-vasasi temető 39.sírjában (Dombay J. 1961. 73.) fordulnak elő I. András(1046-1060) pénzével együtt, bizonyítva, hogy még István halála után két évtizeddel is használatban lehettek.
- 65 J. Giesler a hasonló gyűrűket a 38b. típusba sorolta, használatát a X.sz. második felétől-utolsó harmadától I. András uralkodásának idejéig látja bizonyítotttnak. J. Giesler 1981. Taf.4. és Taf.53., Z. Tomičić a 38b. típusú a Bjelo Brdo kultúra 1. fázisába (hozzávetőleg 965–1030 között) keltezi. Z. Tomičić 1992. 121-122., Taf.6.
- 66 Ezt a korai keltezést látszik alátámasztani az 1995. évi feltárás során hasonló stratigráfiai helyzetben előkerült 220 sír is, amely szintén a temetkezések első fázisához köthető. A váz jobb karján bronzból készült hegyesedő végű, kerek átmetszetű nyitott huzalkarpercek találtak. Ez az ékszer a X. századra jellemző (K. Horedt 1986.113. Abb.45., Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. Az Egrí Múzeum Évkönyve XVI–XVII(1980). 45-136.), legkésőbb a XI. század közepére eltűnik a viseletből (Szőke B. 1962.66. és 94., J. Giesler 1981. Taf.53., Z. Tomičić 1992.128. Taf.6.).
- 67 Megközelítőleg hasonló hosszúságú a hajfál az alábbi templomok esetében: Becsehely (Valter I. 1985. 82-83.), Döröske (uo. 112.), Pusztaderics (uo. 217.), Ruszt (uo. 227-228.), Abod (Kozák K. 1965. 226. 5.kép), Ragály (uo. 240. 29.kép), Doboz-Faluhely (Kovalovszki J. 1986. 110. 17.sz.j.)
- 68 Halimba, Csátalja, Ptuj stb., Tettamanti S. 1975. 103. Itt kell megjegyeznünk, hogy egy ekkora méretű esetleges bővítés tekintélyes nagyságú templomot tételez fel, melynek meglétére a lelőhely terepadoottságait figyelembe véve nem látunk reális esélyt.
- 69 Szőke B. M.–Vándor L. 1987. 57., A baracsi példányok méretei: átm=1,5 és 1,6 cm , s-vég sz= 0,4 cm , v= 0,15 cm. Analógiát Mesterházy K. 1983. gyűjtötte össze.
- 70 Ebben az esetben ásatástechnikai szempontból felvett bontási rétegekről van szó, ezáltal különböző korú sírok is kerülhetnek azonos rétegbe. 3.sír: II.tábla 10., 44.sír: II.tábla 11., 98.sír: I.tábla 4., 99.sír: I.tábla 2., 151.sír: II.tábla 13., Szórványok: I.tábla 3. És II.tábla 14.
- 71 Sajnos a gyűrűfej vésett díszítésének nagy részét a korrózió elpusztította. Hasonló típusú gyűrűket a tatárjárásokról elrejtett kincsleletekből ismerünk (Parádi N. 1975.)
- 72 Méretei: átm= 2,8 cm , v= 0,25 cm. További leletek: négyzetes vascsat, koporsóvasalás.
- 73 Gádor J. 1980. 451. Abb.13.16.
- 74 Teljesen pontos keltezést nem adhatunk, ugyanis a 22. sírból előkerült feliratozatlan ezüst dénár (CNH.I.119., Huszár L. 1979. 140.) Réthy L. szerint műhelyjegyei alapján III.Béától II. Andrásig (1205–1235) bármikor forgalomban lehetett. Fontos azonban megjegyezni, hogy a pénzekkel való abszolút datálás is magában rejti a tévedés lehetőségét: pl. a csúti temető LI.sírjában II.Béla pénzei XV.sz-i pártaóvval együtt kerültek elő. Gerevich L. 1943. 141..
- 75 Parádi N. 1975. 124. 2.ábra 4-5., 3.ábra 9-10.
- 76 Parádi N. 1975. 138. 13.ábra 3.
- 77 Kaposvár – 61-es út melletti temető 575.sír. Bárdos E. 1987. 30-31., Bárdos E. 1978. XI.t.15.; Cegléd-Madarászhalom 110.sír. Topál J. 1972. 62., 1.t.11-12., 1.t.1-2.
- 78 Az egykori párta, mivel csupán az összegubancolódtott aranyozott rézszalag maradt meg, sajnos nem rekonstruálható.
- 79 Csüt XXXVI., XXXVII., XLII., XLIII., 1.,3. és 116. sírok a XV.sz-ra datálva. Gerevich L. 1943. 158.; Mohács-Csele 29.sír, ifj. Fehér G. 1955. 217-218.; Csengele-Bogárhát 5.sír, Horváth F. 1976–77. 112. – Másféle módon felhasználva: Nyársapát 141.sírjában a mellen, a 169.sírban a bal felkaron került elő. Benkő E. 1980. 329. és 331., Vál-Plébániakert 4. sír. Hatházi G. – Kovács Gy.: Régészeti kutatások a váli góti-kus templomtorony környékén (1986.) 91.o. Ezúton szeretném megköszönni Hatházi Gábornak, hogy kéziratban lévő munkájába betekintést nyerhettem.

- 80 Különböző pártadiszek, pártatövek, övcsatok, gyűrűk, pitykegombok, ruhakapcsok stb. Bálint A. 1938., Foltiny I. - Korek J. 1944–1945., Bárdos E. 1978., Bárdos E. 1987., Szabó K. 1938., Gerevich L. 1943., ifj. Fehér G. 1955., Benkő E. 1980. stb.
- 81 Gellértgyháza 457.sír: „Koponya alatt fémszövetfonadék.”, 460.sír: „Koponyája jobboldalán aranyos fémszálakból font fejdísz maradványa. Fejdísz folytatódik a tarkó alatt is.” Zalotay E. 1957. 38.
- 82 Kerekegyházán és Bócsán XII. sz-i sírokban „aranyszálakból szőtt főkötő maradványait” találták. Szabó K. 1938. 35., Eltérő felhasználás: Zalaváron, a 85. sírban a nyaknál aranyszálakat találtak. Ezek valószínűleg a ruhanyakat díszítették (Cs. Sós Á. 1963. 159-160.). A sírt a benne talált bordázott s-végű arany hajkarika a XI.sz. közepe utáni időszakra keltezi (uo. 151.)
- 83 Doboz-Faluhelyen a templom pusztulása után került a temetőbe a 27., 30. és 31. sír (Kovalovszki J. 1986. 112-113.)
- 84 A temető teljes közzétételére a remélhetőleg folytatódó és teljes feltárást eredményező kutatások után lesz lehetőség.
- 85 Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak (régész-hallgatók, általános- és középiskolai tanulók, ásatási munkások), akik a baracsi leletmentés munkálataiban részt vettek. Kovalovszki Júliát, Ritoók Ágneszt, Laszlovszky Józsefet, Parádi Nándort és Révész Lászlót szakmai tanácsaikért illeti köszönet. Külön köszönettel tartozom Hatházi Gábornak a leletanyag közlésre való átengedéséért és a feldolgozás során nyújtott segítségéért, valamint Makó Józsefnek, Baracs köz-ség polgármesterének, aki a leletmentés anyagi hátterét biztosította. A leletanyag a dunaújvárosi Intercisa múzeumban található.

IRODALOM

- BAKAY K. 1971.**
A középkori temetők feltárásának és értékelésének módszertanáról. In: Középkori régészeti tudományos ülésszak. R.F.II.13.(1971) (Szerk. Nagy E.) 31-33.
- BAKAY K. 1978.**
Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén., Stud.Com. 6(1978)
- BÁLINT A. 1938.**
A kaszaperi középkori templom és temető., Dolgozatok 14(1938) 138-190.
- BÁLINT CS. 1976.**
A magyarság és az ún. Bjelo Brdói kultúra., Cumania IV(1976) 225-252.
- BÁRDOS E. 1978.**
Középkori templom és temető Kaposvár határában I., Somogyi Múzeumok Közleményei 3(1978) 187-233.
- BÁRDOS E. 1987.**
Középkori templom és temető Kaposvár határában II., Somogyi Múzeumok Közleményei 8(1987) 5-76.
- BENKŐ E. 1980.**
A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti templomparton., Stud.Com. 9(1980) 315-424.
- BENKŐ E. 1992.**
A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája., Varia Arch.Hung. V.1992.
- BÓNA I. 1978.**
Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros., Alba Regia XVI(1978) 99-150.
- CSÁNKI D. 1894.**
Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III., Bp. 1894.
- DIENES I. 1965.**
A honfoglaló magyarok. In: Orosháza története és néprajza., Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965.I. 136-174.
- DINNYÉS I. 1985.**
Árpád-kori mezőgazdasági eszközök Tápiógyörgyéről. A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbaráti Kör Évkönyve 1985. 16-22.
- DOMBAY J. 1960.**
Árpád-kori temetők Baranyában I., Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960. 135-157.
- DOMBAY J. 1961.**
Árpád-kori temetők Baranyában II. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1961. 69-84.
- ENGEL P. 1990.**
Magyarok Európában I. Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Bp. 1990.
- ÉRSZEGI G. 1983.**
Árpád-kori legendák és intelmek., bev.tan.: Érszegi G. Bp. 1983.
- FEHÉR G.-ÉRY K.-KRALOVÁNSZKY A. 1962.**
A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter., Régészeti Tanulmányok II. 1962.
- IFJ. FEHÉR G. 1955.**
Az 1949.évi Mohács-Csele pataki mentőásatás., Arch.Ért. 82(1955) 190-201.
- FOLTINYI I.-KÖREK J. 1944-1945.**
A csecstói középkori templom és temetők. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I(1944-1945) 149-190.
- GÁDOR J. 1980.**
Ausgrabung in der Erdburg von Abaujvár. Eine Kirche in der Gespanschaftsburg., Acta.Arch. XXXII(1980) 443-454.
- GEDAI I. 1965-66.**
Árpád-kori lemezpénzeink kormeghatározásához., Numizmatikai Közlöny LXIV-LXV(1965-66) 33-40.
- GEREVICH L. 1943.**
A csúti középkori sírmező., Budapest Régiségei XI-II(1943) 105-166.
- J. GIESLER 1981.**
Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Praehistorische Zeitschrift 56. 1981.
- HEGEDŰS K. 1982.**
Derekegyház-Ibolyásdomb, RF. I. 35. 1982. 88.172.sz.
- K. HORED T 1986.**
Siebenbürgen im Frühmittelalter, Bonn. 1986.
- HORVÁTH F. 1976-77.**
Csengele középkori temploma., Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-77/1. 91-126.
- B. HORVÁTH J. 1979.**
A Dunaújváros-öreghegyi honfoglalás kori temető. Alba Regia XVII(1979) 275-296.
- HUSZÁR L. 1979.**
Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp. 1979.
- KÁLDY-NAGY GY. 1985.**
A budai szandzsák 1546-1590.évi összeírásai., Bp. 1985.
- KÁROLY J. 1899.**
Fejér vármegye története III., Szfvár. 1899.
- KISS A. 1983.**
Baranya megye X-XI.századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga I., Bp. 1983.
- KOVALOVSZKI J. 1985.**
Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményei. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai., Bp. 1985. (Szerk.: Fodor I.-Selmeczi L.) 41-50.
- KOVALOVSZKI J. 1986.**
Árpád-kori települések Doboz határában. in: Falvak, mezővárosok az Alföldön (Szerk.: Novák L.-Selmeczi L.) Nagykovács, 1986. 105-116.
- KOZÁK K. 1965.**
Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai. HOMÉ 5(1965) 223-257.
- MAKKAY J. 1966.**
Baracs, Sztitányi kastély. RF. I. 19. 1966. 49.
- MÁRKUS D. 1899.**
Magyar Törvénytár. 1000-1526.évi törvéncikkek., Bp. 1899. (Szerk.: Márkus D.)
- MESTERHÁZY K. 1983.**
Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany s-végű hajkarikák., Alba Regia XX(1983) 143-151.
- MESTERHÁZY K. 1991.**
Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11.századi magyar sírleletekben II. Fol.Arch. XLII(1991) 145-174.
- MÉRI I. 1964.**
Népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RF. Ser.II. 12(1964).
- MÉRI I. 1986A.**
A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X-XVI.század). In: A magyar falu régésze. MÉRI ISTVÁN 1911-1976. Ceglédi Füzetek 23(1986) 41-60.
- MÉRI I. 1986B.**
Középkori temetőink feltárásmódjáról. Megfigyelések a kidei XII-XIX.századi temető ásatásakor. In: A magyar falu régésze. MÉRI ISTVÁN 1911-1976. Ceglédi Füzetek 23(1986) 26-40.

- MÉSZÁROS GY. 1973–1974.**
A Mözs-szárazdombi X–XI. századi magyar köznépi temető. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV–V(1973–1974) 3-77.
- B. MIKES K. 1956.**
A Szob-kolibai X–XII. századi temető. Fol. Arch. VI-II(1956) 115-127.
- NAGY Á. 1975.**
Pátka–Kossuth L. u. 8. RF. I. 28. 1975. 97-98. 143. sz.
- NEMESKÉRI J.–LIPTÁK P.–SZŐKE B. 1953.**
Le cimetiére du XIe siècle de Képuszta., Acta. Arch. 3(1953) 419-450.
- M. NEPPER I. 1981.**
Püspökladány–Epresvölgy. RF. I. 34. 1981. 78. 145. sz.
- PARÁDI N. 1975.**
Pénzsekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza-pusztapótharaszti kincslelet., Fol. Arch. XXVI(1975) 119-157.
- PÁLÓCZI–HORVÁTH A. 1976.**
A Lászlófalván 1969-74. évben végzett régészeti ásások eredményei. Cumania IV(1976) 275-309.
- RÉVÉSZ L. 1986.**
Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásásáról (1986–1987). Arch. Ért. 113(1986) 218-223.
- RITÓK Á. 1984.**
A templomkörüli temetkezés kezdetei Magyarországon. Árpád-kori temetkezések Veszprémfajszon. 1984. Szakdolgozat.
- A. RUTTKAY 1979.**
Stredoveké umelecké remeslo., Tatran. 1979.
- CS. SÓS Á. 1963.**
Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. XLI(1963)
- SOSZTARITS O. 1993.**
Csepreg–Szentkirály. RF. I. 45. 1993. 59-60. 92. sz.
- N. STANOJEV 1989.**
Nekropole X–XV. veka u Vojvodini. Katalog 1. Nekropolen aus dem 10–15. Jahrhundert in der Vojvodina. Katalog 1., Novi Sad 1989.
- SZABÓ J. GY. 1976.**
Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. Egri Múzeum Évkönyve XIV(1976) 17-89.
- SZABÓ K. 1938.**
Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei., Bibliotheca Humanitatis Historica III. Bp. 1938.
- SZATMÁRI I.–VÁGÓ CS. 1993.**
Medgyesegyháza területének településtörténete az őskortól a törökvilág végéig. In: Medgyesegyháza 1893-1993. Tanulmányok a nagyközséggé alakulás centenáriuma tiszteletére. (Szerk. Szabó F.) 1993. 8-66.
- V. SZÉKELY GY. 1983.**
Hetényegyháza–Belsőnyír, Zana tanya. RF. I. 36. 1983. 81. 153. sz.
- SZÉKELY Z. 1993–1994.**
A zabolai (Zabala - Románia) kora-középkori temető. VMMK. 19-20. (1993–1994) 277-296.
- SZŐKE B. 1956.**
Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Graberfeldern Ungarns., Studia Slavica II(1956) 119-155.
- SZŐKE B. 1959.**
A Bjelo-Brdo kultúráról., Arch. Ért. 86(1959) 38-46.
- SZŐKE B. 1962.**
A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei., Régészeti Tanulmányok I(1962).
- SZŐKE B. M.–VÁNDOR L. 1987.**
Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője., Fontes Arch. Hung. 1987.
- TETTAMANTI S. 1975.**
Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében., Stud. Com. 3(1975) 79-122.
- Z. TOMIČIĆ 1992.**
Neuere Erforschung der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien., Prilozi 9(1992) 113-130.
- TOPÁL J. 1972.**
Árpád-kori temető és templom Cegléd–Madarász-halmon., Stud. Com. 1(1972) 53-97.
- TÖRÖK GY. 1962.**
Die Bewohner von Halimba aus den 10–11. Jh., Arch. Hung. 39(1962).
- VALTER I. 1985.**
Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Burgenland Mosaik. Eisenstadt, 1985.
- VISY ZS. 1978.**
Pannoniai limes-szakaszok légifényképeken., Arch. Ért. 105(1978) 235-259.
- ZALOTAY E. 1957.**
Gellértegyházai Árpád-kori temető., RF. 7(1957).

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Acta. Arch.</i>	Acta Archaeologica Academie Scientiarum Hungaricae
<i>Arch. Ért.</i>	Archaeologiai Értesítő
<i>Arch. Hung.</i>	Archaeologica Hungarica
<i>Fol. Arch.</i>	Folia Archaeologica
<i>HOMÉ</i>	a Herman Ottó Múzeum Évkönyve
<i>RF</i>	Régészeti Füzetek
<i>Stud. Com.</i>	Studia Comitatus
<i>VMMK</i>	a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

VORBERICHT ÜBER DIE FREILEGUNG DES ARPADENZEITLICHEN GRÄBERFELDES VON BARACS (1993-1994)

Resümee

Die Erforschung der bei der Kirche liegenden dörflichen Gräberfelder ist eines der zu Unrecht vernachlässigten Gebiete unserer Mittelalterarchäologie. Das liegt darin begründet, daß sich nach langwierigen Freilegungen im allgemeinen nur eine geringe Menge Fundmaterial ergibt, da ein Großteil der Gräber keine Beigaben enthält. Am typischsten ist dies für die arpadenzeitlichen Bestattungen, wo außer Fingerringen und Haarringen mit S-Ende kaum andere Gegenstände zu finden sind. Allerdings bieten die mehrfachen Superpositionen und Überschneidungen von Gräbern eine gute Möglichkeit zur Ausarbeitung der relativen Chronologie der Bestattungen. Ein großes Problem stellt dar, daß die kleine Zahl publizierter Gräberfelder lediglich als Ergebnis teilweiser Freilegungen bekannt ist.

Anders verhält es sich im Falle der sog. Reihengräberfelder des Gemeinvolkes aus dem 10–12. Jahrhundert, hier stehen mehrere vollständig freigelegte und veröffentlichte Gräberfelder zur Verfügung (Képuszta, Majs, Halimba, Letkés-I, Pusztaszentlászló). Ihre jüngsten Gräber werden von den Münzen Ladislaus I. (1077-1095) und Kolomans (1095-1116) datiert, häufig tauchen aber auch Münzen des Königs Béla II. (1131-1141) auf.

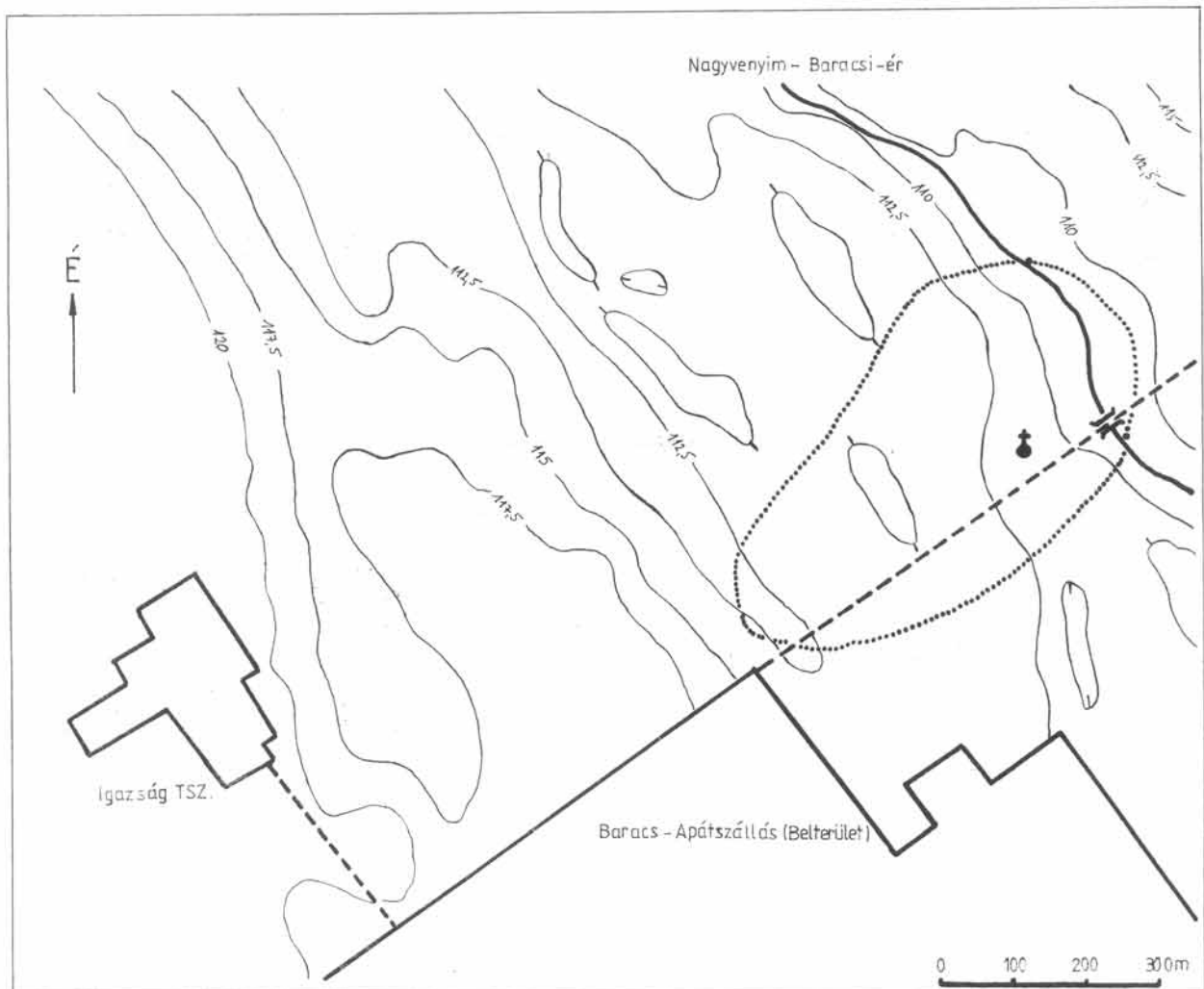
Die Bestattungen in den Reihengräberfeldern des Gemeinvolkes wurden also an der Wende vom 11. zum 12., spätestens aber in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts eingestellt. Diese Erscheinung bringt die Forschung mit der Gesetzgebung der Könige Ladislaus I. und Koloman in Zusammenhang, die die Bestattung in den Gräberfeldern bei der Kirche — den Kirchhöfen — verbindlich vorschreiben. Dementsprechend beginnt man zu dieser Zeit, in größerer Zahl Kirchen zu errichten und in ihrem Umkreis Friedhöfe anzulegen (z.B. Dunaújváros, Kardoskút), bekannt sind uns aber auch solche Kirchen, die schon im Laufe des 11. Jahrhunderts erbaut wurden (Pátka, Visegrád-Várkert).

Während Reihengräberfelder außerhalb der Dörfer zu finden sind, liegen die Kirchhöfe im allgemeinen im Inneren der Siedlungen. Dadurch kann zwischen zwei einander zeitlich folgenden Gräberfeldern einer Gemeinschaft eine größere

oder kleinere räumliche Distanz bestehen, welche die Entscheidung erschwert, ob sie von ein und derselben Gemeinschaft benutzt wurden. Als Erklärung darf dies vielleicht dann gelten, wenn die Gräberfelder nahe beieinander liegen (wie z.B. im Falle von Zenta-Paphalom und Farkas tanya). Noch wahrscheinlicher ist die Kontinuität, wenn man die Kirche auf dem Gelände eines in Benutzung befindlichen Reihengräberfeldes errichtet hatte.

Dieser Fall trifft vermutlich auch auf die Kirche und das Gräberfeld von Baracs-Apátszállás (Kom. Fejér) zu, wo wir in den Jahren 1993-1994 eine Rettungsgrabung durchführten. Die Steine der Kirche hatte man in der Neuzeit weggetragen, doch stießen wir auf den ausgehobenen Fundamentgraben und konnten diesen mit der Nordmauer der einstigen Kirche identifizieren. Auf dem mehrschichtig angelegten Kirchhof legten wir 188 Gräber frei, in denen mit S-Ende versehene und andere Haarringe, Fingerringe, Gürtelschnallen, Sargbeschläge- und Nägel zum Vorschein kamen. Die in den Gräbern bzw. als Streufunde geborgenen Münzen stammen aus dem 12–13. Jahrhundert, einige Gräber allerdings waren mit Sicherheit früher, im 11. oder eventuell noch im 10. Jahrhundert ausgehoben worden.

Höchstwahrscheinlich hatte man in Baracs die Kirche und den Kirchhof auf einem schon benutzten Reihengräberfeld des Gemeinvolkes angelegt. Das zeigen auch die beiden Bestattungen, die im Fundamentgraben der mutmaßlichen Nordmauer der Kirche — also unter der einstigen Mauer — freigelegt wurden. Die zu den beiden Gräberfeldern gehörenden Gräber lassen sich vorerst noch nicht eindeutig absondern, dazu bedarf es eines größeren, zusammenhängenden Areals bzw. der Freilegung des gesamten Gräberfeldes. Die oben geschilderte historische Bedeutung des Fundortes und seine archäologischen Gegebenheiten (die mehrfache Schichtung, der bei Ausarbeitung der Relativchronologie eine Schlüsselposition zukommt: mitunter 5–6 Schichten) sowie das reiche Fundmaterial (geripptes Goldhaarringpaar mit S-Ende, einfacher offener Goldring) machen dies unbedingt erforderlich.

1

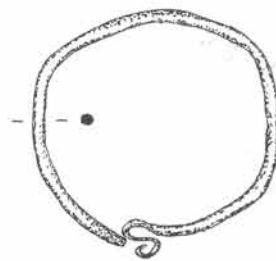
0 1 2 3 4cm

2

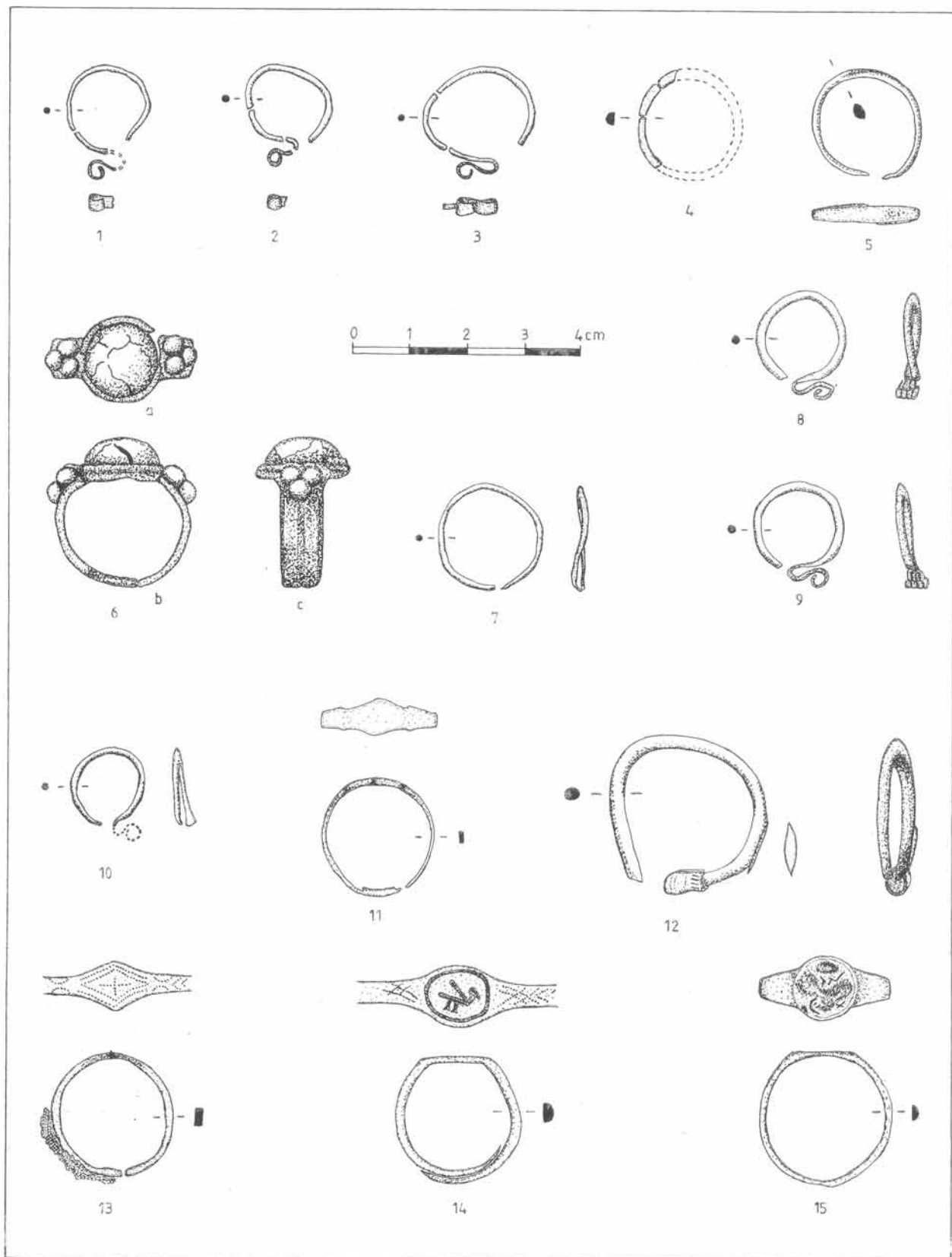

3

4

II. tábla